

«ДЕРАДЯНІЗАЦІЯ» КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ УКРАЇНИ: АСПЕКТИ РЕФОРМУВАННЯ

Кузембаєв О. С.

У науковій статті досліджено питання реформування кримінального закону з метою позбавлення аспектів радянського надбання як механізму євроінтеграційних процесів, що відбуваються в Україні, в т. ч. й у питаннях приведення кримінально-правових актів України у відповідність до ідей і принципів європейської демократичної спільноти. Проаналізовано аспекти впливу ідеології «радянської», що зберігають ознаки у діючому Кримінальному кодексі України у виді повного та тотального підпорядкування особи державним інтересам, використання колективів і громадськості у виховному впливі, перекладання імперативних повноважень на організації, використання дихотомічних і подвійних стандартів у системі цінностей у державі. З урахуванням зарубіжного досвіду правового регулювання зроблені висновки щодо необхідності удосконалення правового регулювання в кримінальному праві в Україні.

Ключові слова: дерадянська кримінального закону, декомунізація кримінального закону, реформування кримінального закону, оціночні поняття, кримінальне право.

В научной статье исследованы вопросы реформирования уголовного закона с целью лишения аспектов советского достояния как механизма евроинтеграционных процессов, которые происходят в Украине, в т. ч. и в вопросах приведения уголовно-правовых актов Украины в соответствие с идеями и принципами европейского демократического сообщества. Проанализированы аспекты влияния идеологии «советизации», которые сохраняют признаки в действующем Уголовном кодексе Украины в виде полного и тотального подчинения личности государственным интересам, использование коллективов и общественности в воспитательном влиянии, перекладывание императивных полномочий на организации, использование дихотомических и двойных стандартов в системе ценностей в государстве. С учетом зарубежного опыта правового регулирования сделаны выводы относительно необходимости усовершенствования правового регулирования в уголовном праве в Украине.

Ключевые слова: десовиетизация уголовного закона, декомунизация уголовного закона, реформирование уголовного закона, оценочные понятия, уголовное право.

The scientific article examines the issues of reforming criminal law in order to deprive aspects of the Soviet commons as a mechanism for the European integration processes that occur in Ukraine, including the issues of bringing Ukrainian criminal legal acts in line with the ideas and principles of the European democratic community. Ukraine has started to integrate into the European Union, which needs to bring the regulatory framework in line with the system and standards of law of European standards. The process of European integration cannot bypass the criminal law system in force in Ukraine, which still remains without significant changes since the previous criminal laws that were adopted at the time of the Soviet period, therefore needs careful review and reform, which cannot do without a radical reorganization and a fundamental approach to change. Legal symbols are additional information on legal regulation, therefore, it is necessary to carry out an analysis of the criminal law of Ukraine from the standpoint of depriving the communist-ideological totalitarian

color, that is, legal symbols of the ideological nature. Ideologies of "Sovietization", which retain the characteristics in the current Criminal Code of Ukraine in the form of complete and total subordination of an individual to state interests, and the use of collectives and the public in the educational influence, shifting imperative powers to organizations, the use of dichotomous and double standards in the system of values in the state. Taking into account the international experience of legal regulation, conclusions are made regarding the need to improve legal regulation in the criminal law in Ukraine.

Key words: desovietization of criminal law, de-communization of criminal law, reform of criminal law, appraisal concepts, criminal law.

Постановка проблеми та її актуальність. Питання втілення декомунізаційної реформи в Україні визначається прийнятими законами від 09 квітня 2015 р., зокрема у ст. 3 Закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» передбачається заборона пропаганди комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів і їхньої символіки. Однак назріла необхідність дослідження й аналізу Кримінального кодексу України 2001 р. (далі - КК України) на предмет проведення «дерадянської» реформування в законотворчості.

Метою статті є проведення реформування кримінального закону для позбавлення аспектів радянського надбання як механізму євроінтеграційних процесів, що відбуваються в Україні, в т. ч. й у питаннях приведення кримінально-правових актів України у відповідність до ідей і принципів європейської демократичної спільноти.

Виклад основного матеріалу. Дерадянська - процес оновлення, звільнення. Ідеологія і політичний курс держави на остаточне звільнення від залишків практики життєдіяльності СРСР із політичної, ідеологічної, культурної та інших сфер життя пострадянських держав; процес позбавлення від проявів «homo sovieticus» («людини радянської»), який розглядається не тільки ментальним, культурним і антропологічним феноменом, абстрактним конструктом, але і реальним продуктом маніпулятивної обробки «радянського людського матеріалу», наслідком діяльності радянського тоталітаризму [1, с. 99].

За висловом О.Є. Спиридонової, у зв'язку з активною взаємодією права з іншими соціальними інститутами символи «впровадилися» і в правову сферу. Вони зайняли особливе місце в ряді соціальних символів. Ця особливість полягає в тому, що юридичні символи покликані служити не стільки цілям пізнання, відбиття дійсності, скільки практичним цілям його регулювання за допомогою впливу на свідомість і волю людей [2, с. 30].

Кузембаєв О. С., 2018

І хоча правові символи є своєрідною додатковою інформацією про правове регулювання, вважаємо за необхідне здійснити аналіз кримінального закону України з позиції позбавлення комуністично-ідеологічної тоталітарної забарвленості, тобто правових символів ідеологічного характеру.

Так, Ю.Ю. Коломієць вказує, що за впливу марксистсько-ленінської ідеології на кримінально-правову політику сутність і зміст останньої не змінилися, хоча соціально-економічні, політичні, правові умови для її зміни вже склалися [3, с. 143].

Ідеологія «радянзації» мала підтримуватися ідеологічними й організаційними інструментами: «промиванням мізків» кожній людині від народження завдяки вихованню та системі освіти, яка вчила людину жити у комуністичній системі, а також законодавством, державними інституціями і відповідним чином організованим державним фінансуванням [4].

Отже, ідеологія «радянзації» має ознаки розмивання особистості серед суспільства, повного та тотального підпорядкування особи державним інтересам, використання колективів і громадськості у виховному впливі, перекладання імперативних повноважень на організацію, використання дихотомічних і подвійних стандартів у системі цінностей у державі, правового становища особи, за якого будь-яка особа завжди може бути притягнута до кримінальної відповідальності (шляхом використання розпливчатих і неоднозначних із погляду трактування та тлумачення понять у нормативно-правовому акті, оціночних понять, системи оцінювання матеріального становища особи та ін.). Тому назріла необхідність приведення чинного КК України 2001 р. у відповідність до державної політики та позбавлення кримінального закону України комуністичних тоталітарних соціальних символів у кримінальному праві на рівні ідеології.

По-перше, розглянемо питання використання розпливчатих і неоднозначних з погляду трактування та тлумачення понять, а також оціночних понять у КК України 2001 р., що спричиняють використання важелів із боку держави як ознак політики тоталітарного режиму держави через притягнення особи до кримінальної відповідальності за неоднозначності визначення ознак підстав кримінальної відповідальності.

Так, про проблемні питання оціночних понять у КК України висловлювалися такі вчені, як В.О. Навроцький, О.В. Степаненко, М.І. Хавронюк, Ю.Б. Хім'як та ін. Вважаючи використання оціночних понять перепорою гармонізації вітчизняного законодавства до європейських стандартів, Ю.Б. Хім'як робить висновок, що оціночні поняття повинні використовуватися у тексті КК України лише тоді, коли неможливе конструювання кримінально-правової норми за допомогою формально визначених понять; якщо немає достатньої конкретизації ні у законодавстві, ні у судовій практиці (особливо за наявності різних підходів до визначення їх змісту), то оціночні поняття повинні виключатися з КК України [5, с. 11].

Дійсно, можливо повністю погодитися з висловленням О.В. Степаненко, що суперечливість у тлумаченні оціночних норм призводить до труднощів у процесі провадження, адже правозастосувач сам визначає зміст оціночного поняття, що не сприяє єдиному застосуванню кримінально-правових норм і призводить до судових помилок [6, с. 60].

Одним із яскравих прикладів використання у КК України оціночних понять, які створюють загрозу притягнення до кримінальної відповідальності через неоднозначність трактування ознак підстав такої кримінальної відповідальності, є склад злочину, передбачений ст. 296 КК України «Хуліганство», що кореспондує та складно розмежовується зі ст. 176 «Дрібне хуліганство» КУпАП. У науковому колі неодноразово підіймалося проблемне питання тлумачення понять «грубе порушення», «особлива зухвалість» і «винятковий цинізм». Навіть роз'яснення, надане у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хуліганство» [7], не дає однозначної відповіді щодо чіткості вирішення питання про відмежування кримінально караного хуліганства від дрібного хуліганства. Адже такі ознаки, як «застосування насильства із завданням потерпілій особі побоїв або заподіянням тілесних ушкоджень» самі по собі тягнуть кримінальну відповідальність за злочини проти життя та здоров'я особи, передбачені розділом 2 Особливої частини КК України, ознаки «знищення чи пошкодження майна» – за злочини проти власності. Інші роз'яснювальні ознаки для розмежування й самі по собі є оціночними – «тимчасове припинення нормальної діяльності установи, підприємства чи організації» (використання тривалості без визначення заподіяння реальної суспільно-небезпечної шкоди таким установам, підприємствам чи організаціям), «тривалий час уперто не припиняла» (фактично є притягненням особи до кримінальної відповідальності за бездіяльність у формі неприпинення вчинення певних дій, що суперечить умовам кримінальної відповідальності за злочинну бездіяльність – на особу повинен бути покладений спеціальний обов'язок вчинити активні дії, якими було б відвернено настання суспільно небезпечного наслідку, де роз'яснення Пленуму Верховного Суду України накладає на особу обов'язок припиняти вчиняти порушення громадського порядку залежно від часу тривалості).

По-друге, розглянемо використання засобів кримінально-правового характеру (впливу), які регулюються КК України та не відповідають предмету кримінально-правового регулювання.

Так, питаннями предмету правового регулювання в кримінально-правовій науці займалися такі вчені, як: М.О. Аржанов, Л.В. Багрій-Шахматов, А.А. Герцензон, М.Д. Дурманов, О.В. Наден, А.В. Наумова, М.Д. Шаргородський та ін.

У визначеній нами проблематиці предмету кримінально-правового регулювання, в основі якого лежить найпоширеніше розуміння його як кримінально-правових відносин, що виникають внаслідок вчинення злочину [8, с. 73-78], складається протиріччя у відповідності предмету кримінально-правового регулювання таким заходам кримінально-правового характеру (впливу):

- застосуванню примусових заходів виховного характеру (ст. 97, 105 КК України);

- застосуванню примусових заходів медичного характеру та примусового лікування (ст. 92-96, п. 5 ч. 2 ст. 76 КК України).

Так, примусові заходи виховного характеру не відповідають предмету кримінально-правового регулювання, адже згідно з ч. 2 ст. 97 КК України застосування примусових заходів виховного характеру, передбачене ч. 2 ст. 105 КК України, суд застосовує і до особи, котра

до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу, що вказує на відсутність кримінально-правових відносин у зв'язку із відсутністю вчинення саме злочинного діяння. Також примусові заходи виховного характеру додатково не відповідають цілям і задачам кримінальної відповідальності та покарання, до яких належать кара та виправлення.

Так, примусові заходи медичного характеру та примусового лікування не відповідають предмету кримінально-правового регулювання, через те, що згідно зі ст. 92 КК України примусовими заходами медичного характеру є надання амбулаторної психіатричної допомоги, поміщення особи, котра вчинила суспільно небезпечне діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу, що вказує на відсутність кримінально-правових відносин у зв'язку із відсутністю вчинення саме злочинного діяння.

По-третє, розглянемо використання дихотомічних і подвійних стандартів у системі цінностей у державі, правове становище особи, за якого будь-яка особа завжди може бути притягнута до кримінальної відповідальності (шляхом використання розпливчатих і неоднозначних із погляду трактування та тлумачення понять у нормативно-правовому акті, системи оцінювання матеріального становища особи та ін.). Так, збереження використання термінів і понять, що мають місце у КК України та можуть мати оціночне або неоднакове розуміння, викликати складнощі кваліфікації злочинів і незлочинних діянь, впливає на спричинення панування обстановки «страху» політичної, економічної, особистої кримінально-правової розправи, що є неодмінними тоталітарними ознаками комуністичного режиму, який існував раніше. До таких прикладів належать:

– відсутність конкретизації ознак діяння у вигляді «ухилення» в ст. 212 КК України «ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)». Так, теорією кримінального права та судовою практикою під ухиленням потрібно визнавати вчинення - неподання документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків і зборів (обов'язкових платежів), яке полягає в умисному неподанні до органів державної податкової служби або інших контролюючих органів (наприклад, митних органів) в установлений строк відповідних документів про нарахування та (або) сплату обов'язкових платежів, що належать до системи оподаткування, за умови, що на особу чинним законодавством покладено обов'язок подання таких документів, або неподання податкової звітності, зазвичай, одночасно є і приховуванням об'єктів оподаткування. Отже, постає питання про те, що особа може понести кримінальну відповідальність і за подання податкової звітності, але такої, яка не відповідає встановленим вимогам відповідності (враховуючи розгалужену систему підзаконних нормативно-правових актів податкового законодавства, це доволі поширена проблема). Термін «ухилення» потребує заміни на «фактичну несплату законних податків, зборів (обов'язкових платежів)»;

– відсутність конкретизації ознак «незаконного зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту» у ст. 309 КК України, що суперечить політиці держави щодо дозволу на право особи заподіювати своєму тілу будь-якої шкоди або

право на самогубство, за якої тільки вживання наркотичних засобів, психотропних речовин за відсутності здійснення зберігання неможливе;

– відсутність конкретизації ознак «бандитизму», що використовується у назві ст. 257 КК України, як такого, що кореспондує із поняттям виявлення наміру («голий» умисел), і який також має в основі проведення кваліфікації діяння та правозастосування посилення на інші вчиненні злочинні діяння групою осіб. Також додатково проблемою є неузгодженість цієї статті зі статтями Загальної частини КК України, а саме такої, що не відповідає формам співучасті, передбачених ст. 28 КК України.

По-четверте, використання повного та тотального підпорядкування особи державним інтересам, використання колективів і громадськості у виховному впливі, перекладання імперативних повноважень на організації є прикладом «радянського» типу мислення. До таких належить:

– використання термінів «суспільна небезпечність» (ст. 2, 11, 19, 24, 25, 36, 37, 48, 74, 92, 93, 94, 96-1, 96-2, 97, 209, 353 КК України), що в автентичному розумінні вказує на небезпеку суспільності та повністю не відповідає її розумінню як заподіяння реальної шкоди або загрози заподіяння такої шкоди. Тому вважаємо, що варто замінити термін «суспільна небезпечність» на більш точну назву «злочинне діяння» (діяння, передбачене КК України) через розпливчастість формулювання у вигляді допустимості неоднакового тлумачення та наявності оціночної категорії у розмежуванні злочинів від інших діянь. Погоджуємося, що правильно говорити не про «суспільну небезпечність» злочину, а про ступінь тяжкості самого злочину [9, с. 42];

– використання термінів «суспільно корисні роботи» (ст. 56 КК України) у зв'язку з необхідністю позбавлення громад і суспільства делегування виховного впливу на засуджену особу, що були основними ідеями часів комуністичного тоталітарного режиму і зараз зазнають поразки в ефективності, та заміна їх на поняття «роботи на користь певної особи» (на прикладі ст. 71 Закону про кримінальне право Держави Ізраїль);

– використання таких видів звільнення від кримінальної відповідальності, як у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК України) та передача неповнолітнього під нагляд трудового колективу (п. 3 ч. 2 ст. 105 КК України) через недопустимість виконання такими трудовими колективами заходів державного примусу (тобто таких, що входять до компетенції органів державної влади), а також відсутності кваліфікованих (або спеціалізованих) виховних і наглядових навичок і вмінь у них;

– використання терміна «державна зрада», який використовується у назві ст. 111 КК України, що ставить інтереси держави вище за інтереси особи. Тому доцільним буде використання поняття «національна зрада» («зрада національним інтересам України»), як таке, що більше відповідає змісту диспозиції цієї статті, а саме в тій частині статті, яка передбачає здійснення злочинних діянь у вигляді допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, оскільки національні інтереси не обмежуються тільки державними інтересами, за яких інтереси особи можуть бути нівельовані;

– поняття «експлуатація дітей», що використовується у назві і диспозиції ст. 150 КК України, та заміна

на поняття «заборона працевлаштування дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування», у зв'язку з тим, що термін «експлуатація» є доволі широкою діяльністю та похідним поняттям від терміна «експлуатація праці», який був провідним гаслом комуністичної тоталітарної ідеології.

По-п'яте, система оцінювання матеріального становища особи є тим засобом, що порушує принцип рівності перед законом і призводить до «розмивання» реальності заподіюваної матеріальної шкоди. Так, у примітці 2 ст. 185 КК України «Крадіжка» зазначається, що значна шкода визнається в т. ч. з урахуванням матеріального становища потерпілого. Такі ознаки призводять до зобов'язання потерпілої особи розкривати своє матеріальне становище, обов'язок якого Конституцією України 1996 р. не передбачається.

По-п'яте, окремим питанням є усунення порушення «базових» прав і свобод людини та неузгодженості положень КК України та Конституції України (ситуація, що виникає зі ст. 115-119, 129 КК України в частині охорони права особи на життя і ст. 109-114 КК України в частині охорони національної безпеки, та ч. 1 ст. 3 і ст. 27 Конституції України, яка визначає, що життя людини є найвищою соціальною цінністю) [10, с. 40-42].

Висновки. Отже, було визначено та встановлено існування на сучасному етапі розвитку кримінального права України спадкування КК України 2001 р. багатьох принципів та ідей як минулого КК 1960 р., так і, в цілому, надбань ідей, принципів і положень комуністичного тоталітарного режиму, що потребують реформи «дереалізації» в кримінальному праві України.

Література

1. Гулай В. Десовєтизація. Новітня політична лексика (неологізми, оказіоналізми та інші новотвори) / І.Я. Вдовичин, О.М. Сорба, Л.Я. Угрин та ін.; за заг. ред. Н.М. Хоми. Львів : Новий світ - 2000, 2015. 492 с.

2. Спиридонова О.Е. Символ как предмет преступления: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Ярославль, 2002. 30 с.

3. Коломієць Ю.Ю. Вплив марксистсько-ленінської ідеології на поняття, сутність та зміст кримінальної політики. Актуальні проблеми держави і права. 2009. Вип. 47. С. 143.

4. Нанівська В. Запровадження європейських стандартів демократичного врядування - єдиний шлях до «десовєтизації» державного управління в Україні. URL: http://www.girodivite.it/IMG/pdf/EF_4_2010_UKR.pdf.

5. Хім'як Ю.Б. Гармонізація кримінального права України з практикою Європейського Суду з прав людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2011. 21 с.

6. Степаненко О.В. Використання оціночних понять у КК України з позиції принципу доцільності кримінального права. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2015. № 34. Т. III. С. 59-61.

7. Про судову практику у справах про хуліганство: постанова Пленуму Верховного Суду України № 10 від 22 грудня 2006 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va010700-06>.

8. Кузембаєв О.С. Джерела кримінально-правового регулювання в Україні: доктринальні аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2017. 305 с.

9. Ляпунов Ю.И. Общественная опасность деяния как универсальная категория советского уголовного права: учеб. пособ. М.: ВЮЗШ МВД СССР, 1989.

10. Кузембаєв О.С. Колізія Кримінального кодексу України із Конституцією України в частині охорони основоположних прав людини і громадянина. Проблеми та стан дотримання захисту прав людини в Україні: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 21-22 червня 2013 р. Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2013. С. 40-42.

*Кузембаєв О. С.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального права
Національного університету
«Одеська юридична академія»*